

УДК 37.014

КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД У ПІДГОТОВЦІ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Сорока Ольга Вікторівна
м.Тернопіль

Стаття присвячена висвітленню проблеми компетентнісного підходу у підготовці вчителя початкової школи. Розкрито зміст понять «компетенція», «компетентність»; охарактеризовано професійну компетентність учителя початкових класів і представлено компоненти професійної компетентності педагога.

Ключові слова: компетентнісний підхід, компетентність, компетенція, учитель початкових класів.

Наказом Президента України від 4 липня 2005 р. № 1013 (п. 7) «Про невідкладні заходи щодо забезпечення функціонування та розвитку освіти в Україні» визначено заходи, спрямовані на реалізацію в Україні положень Болонської декларації, зокрема з розроблення та затвердження нових галузевих стандартів вищої освіти.

В основі розробки нових галузевих стандартів вищої освіти України покладено компетентнісний підхід, у відповідності до якого, одним із ключових моментів оцінки якості процесу навчання є результат формування системи компетенцій.

Необхідність введення компетентнісного підходу спричинено загальноєвропейською й світовою тенденцією інтеграції, глобалізації економіки й, зокрема, гармонізації «архітектури європейської системи вищої освіти» [6, с.8].

Педагогічною теорією і практикою зумовлено необхідність і доцільність інтерпретувати модель фахівця як особистості, яка володіє визначеним набором компетенцій, здатна успішно адаптуватися до умов життєдіяльності, що постійно змінюються, конкурувати на ринку праці. Переорієнтація оцінювання результату освіти з понять «підготовленість», «освіченість», «загальна культура», «вихованість» на поняття «компетенція», «компетентність» тих, хто навчається, характеризує компетентнісний підхід в освіті [16, с. 1].

Проблемі становлення компетентнісного підходу в освіті присвячені дослідження В. Адольфа Н. Бібік, Л. Ващенко, О. Дахіна, І. Зимньої, О. Локшиної, О. Овчарук, Л. Паращенко, О. Пометун, О. Савченко, Т. Сорочан та ін. Аспекти проблеми, пов'язані з упровадженням компетентнісного підходу в процес підготовки майбутніх фахівців і практику освіти, розглядаються в працях В. Болотова, В. Лозової, С. Серікова, О. Хуторського, С. Шишової та ін.

Поряд з тим, недостатньо вивченими залишаються питання, що розкривають особливості компетентнісного підходу у професійній підготовці вчителя початкової школи.

Мета статті: дослідити особливості компетентнісного підходу у підготовці вчителя початкової школи.

Методологічна база для виникнення терміну «компетентнісний підхід» була закладена в 60-х роках ХХ століття американськими вченими, а згодом включена до професійних освітніх програм США 1970-х років, професійно-підготовчих програм Великобританії і Німеччини в 1980-х роках.

Компетентнісний підхід у процесі підготовки майбутнього вчителя початкових класів пов'язаний з особистісно зорієнтованим і діяльнісним підходами до учіння, оскільки стосується особистості студента й може бути реалізованим і перевіреном тільки в процесі виконання конкретним студентом певного комплексу дій. Він потребує трансформації змісту освіти, створення його з моделі, яка існує об'єктивно, для «всіх» студентів, на суб'єктивні надбання одного студента.

Компетентнісно зорієнтований підхід до підготовки майбутнього вчителя початкових класів має за мету досягнення інтеграційного результату – професійної компетентності, і тому співвідноситься не тільки з професійно-практичними, а й гума-

ністичними цінностями освіти. Цей підхід потрібен в умовах варіативної системи освіти, що знаходить своє вираження в розробці й застосуванні альтернативних методів і форм навчання молодших школярів.

Для розуміння сутності компетентнісного підходу розглянемо поняття «компетенція», «компетентність». Уявлення про зміст цих понять можна отримати безпосередньо за допомогою визначень, вказівок, пояснень, описів, характеристик, порівнянь, розрізень, а також опосередковано через контекст, у якому вони зустрічаються.

Важливо усвідомлювати різницю між поняттями «компетенція» та «компетентність». Компетенція в перекладі з латинського «competentia» значить коло питань, в яких людина добре обізнана, володіє знаннями та досвідом. Натомість «компетентність» – це ступінь оволодіння цими знаннями, вміннями й навичками, яка дає людині ті чи інші офіційні і змістові підстави вирішувати проблеми певного спектру і визначеного рівня складності.

Варто зазначити, що термін «компетенція» не має єдиного визначення. Так, у своєму дослідженні І. Задорожна розглядає компетенцію як сукупність взаємопов'язаних якостей особистості (знань, умінь, навичок, способів діяльності) у межах певного кола предметів і процесів, необхідних для якісної продуктивної діяльності; сукупність знань, навичок та умінь, які формуються у процесі вивчення дисципліни, а також здатність виконувати ту чи іншу діяльність на основі набутих знань, умінь і навичок...» [5, с.11].

Також компетенція визначається як коло чий-небудь повноважень. Повноваження – офіційно надане кому-небудь право будь-якої діяльності. Ведення справ можна розуміти двоюко:

- мати право ще не означає мати відповідну теоретичну або практичну базу. У цьому випадку компетенція більше стосується місця, посади, яку хтось займає, тому може бути розглянута як перелік посадових обов'язків (це ніби мета, на досягнення якої повинна бути спрямована професійна підготовка);
- коло повноважень, які людина виконує, якщо підготовлена до цього, а отже, має необхідні знання, уміння, навички, досвід [9].

Якість і конкурентоспроможність випускника навчального закладу розглядається у двох аспектах:

- професійному – професійна підготовка у навчальних закладах – ПТУ, коледжах, вищих навчальних закладах – повинна ґрунтуватися на загальноприйнятих постулатах: гуманізації підготовки працівника і громадянина, всебічного розвитку особистості, інтеграції науки, технології й змісту навчання, мобільності, впевненості, креативності, вміння творчо мислити. Впровадження цих категорій у практику діяльності начального закладу, наголошує Н.Ничкало, здійснюється тільки через новітні технології, методика, методичне забезпечення начального процесу [13]. А це передбачає, як мінімум, дотримання таких умов: бажання викладача, вчителя реагувати на нові вимоги суспільства сучасної ринкової економіки до рівня професійної компетентності випускника навчального закладу, його готовності до використання нових підходів у навчанні та сприятливим нововведенням;
- особистісної орієнтації, що набула в освіті широкого визнання. Один із підходів ґрунтується на тому, що особистість слід розглядати як здатність людини бути автономним носієм культури, де культуру розуміють як таку, що складається з різних культур (етнічної, художньої, професійної).

У своєму дослідженні Н. Яциніна розрізняє поняття «компетенція» і «компетентність» і використовує їх у такому розумінні:

компетентність – це інтегральна характеристика особистості, що визначає її здатність вирішувати проблеми й типові завдання, які виникають у реальних життєвих ситуаціях, у різних сферах діяльності, на основі використання знань, навчального й життєвого досвіду та засвоєної системи цінностей; компетентність складається з різних компонентів – компетенцій, які визначають засновані на знаннях, уміннях і досвіді, набутих завдяки навчанню, готовність і здатність особистості до успішної діяльності стосовно визначеного кола реальних об'єктів [16, с.6].

У Глосарії термінів Європейського фонду освіти (1997 р.) поняття «компетенція» і «компетентність» використовується в одних і тих же значеннях: «Здатність робити що-небудь добре або ефективно. Відповідність вимогам, що пред'являються при влаштуванні на роботу. Здатність виконувати особливі трудові функції» [6, с. 12].

Розведення смислового наповнення цих термінів необхідно для розуміння механізму їх взаємозалежності: саме певний набір компетенцій створює підстави для рівня і спектру компетентності фахівця, визначений серед іншого і його посадовою інструкцією [12].

У максимально лаконічному і змістовно чіткому вираженні поняття «компетенції» включає відповідні знання, вміння і навички, теоретичні і практичні компоненти. Більш детально компетенції визначаються як характеристики персоналу, необхідні для успішної професійної діяльності: сукупність знань, умінь, навичок, здібностей, докладених зусиль та стереотипів поведінки:

- знання – масив інформації, яка визначає інтелектуальний потенціал людини і необхідна для виконання роботи;
- вміння – набір практичних способів і технологій виконання професійних функцій;
- навички – відпрацьоване (на певному рівні автоматизму) володіння засобами і методами виконання певних завдань, які проявляються від фізичної сили до спеціалізованого навчання;
- здібності, обумовлені вродженою схильністю виконувати певний вид діяльності;
- зусилля, пов'язані зі свідомим докладанням в певному напрямку психічних і фізичних ресурсів;
- стереотипи поведінки – це наочні моделі, форми дій, які актуалізуються для виконання певних робіт.

О. Семенов зазначає, що терміни компетентність, компетенція, незважаючи на структурну схожість, все ж не є тотожними.

Розмежовуючи ці терміни, Н.Бібік зауважує: якщо компетенція трактується як задана норма, вимога до підготовки фахівця, то компетентність розглядається як сформована якість, результат діяльності, «надбання» особистості для «забезпечення спроможності випускника вищого навчального закладу відповідати новим запитам ринку, мати відповідний потенціал для практичного розв'язання життєвих проблем, пошуку свого «Я» в професії, в соціальній структурі» [2, с.45].

Поняття «компетентність» хоч і є близьким, однак не тотожним, а дещо ширшим. Професійну компетентність педагога розуміють як інтегральне утворення особистості, яке включає сукупність компонентів, необхідних для успішного здійснення педагогічної діяльності з урахуванням специфіки предмета, що викладається [1, с.15]; як якість особистості педагога, що має свою структуру та ознаки і дозволяє спеціалісту вирішувати навчально-виховні завдання, розраховані на формування особистості учня та сприяє самовдосконаленню особистості вчителя [10, с.15]. Компетентна в певній галузі людина, за визначенням Великого тлумачного словника сучасної української мови, це особа, яка «має достатні знання в якій-небудь галузі, яка з чим-небудь добре обізнана, тямуща» [3, с.560].

Польські науковці, розглядаючи суть поняття компетенція, акцентують увагу на тому, що найчастіше цей термін вживається у двох значеннях: як правомочність особи, групи, індивіда виконувати професійну діяльність; як здатність суб'єкта виконати

певні завдання.

Нині українські науковці пропонують такі дефініції. Компетентність визначається як «інтегрована характеристика якості особистості, результативний блок, сформований через досвід, знання, вміння, ставлення, поведінкові реакції» [8, с.93]. Вона побудована на комбінації взаємовідповідних пізнавальних відношень і практичних навичок, цінностей, емоцій, поведінкових компонентів, знань та умінь, всього того, що можна мобілізувати для активної дії. А термін компетенція – як «об'єктивна категорія, суспільно визнаний рівень знань, умінь, навичок, ставлень тощо у певній сфері діяльності людини як абстрактного носія» [8, с.93].

І. Соколова робить деякі узагальнення щодо тлумачення поняття компетенція. На думку науковця, дефініційний аналіз свідчить, що цей термін «є похідним від поняття компетентність і визначає сферу застосування знань, умінь та навичок людини, у той час як компетентність є семантично первинною категорією та являє собою їхню інтеріорізовану сукупність, систему, певний знанневий «багаж» людини» [14, с.9].

Таким чином, термін «компетенція» має два значення: коло повноважень будь-якої особи та коло питань, у яких дана особа володіє досвідом і знаннями. Освітня галузь оперує другим значенням цього терміну. Мати досвід, здатність діяти у ситуаціях невизначеності – саме ці якості дає можливість сформулювати у випускника компетентнісний підхід.

Подальший аналіз науково-педагогічної літератури показує, що найчастіше поняття «компетентність» характеризує особистість із позицій її фахової підготовки і в проєкції на педагогічну сферу передбачає єдність теоретичної та практичної готовності вчителя до здійснення своєї професійної діяльності. Тому цілком зрозуміло, що у наукових дослідженнях доволі часто вживається поняття «професійна компетентність».

Дослідження професійно-педагогічної компетентності вчителя почалося з робіт Н. Кузьміної, А. Маркової, Л. Мітіна та ін.

Н.Яциніна під професійною педагогічною компетентністю розуміє інтегративну професійно-особистісну характеристику майбутнього вчителя, що складається з різних компонентів – компетенцій, що визначають його готовність і здатність стосовно успішного виконання відповідних видів педагогічної діяльності [16, с.6].

Л.Хоружа визначає професійну компетентність учителя початкових класів як «сукупність теоретичних знань, практичних умінь, досвіду, індивідуальних якостей учителя, діалектичний перебіг яких забезпечує ефективність та результативність педагогічної дії» [15, с.28]. Компетентність майбутнього вчителя початкових класів має динаміку розвитку, його «джерелом є розв'язання суперечності між професійним та індивідуальним в особистості вчителя, що найефективніше відбувається через вирішення завдань, його спеціальне навчання і активну практичну діяльність» [15, с.29].

Основними компонентами професійної компетентності фахівця, які необхідно формувати у студента педагогічного вищого навчального закладу, визначені:

- знання – логічна інформація про навколишній і внутрішній світ людини, зафіксована в її свідомості;
- вміння – психічні утворення, які полягають у засвоєнні людиною способів і навичок діяльності;
- навички – дії, сформовані в процесі повторення і доведення до автоматизму;
- професійна позиція – система сформованих установок і орієнтацій, відношення і оцінок внутрішнього і навколишнього досвіду, реальності і перспектив, а також домагань, які визначають характер дій, поведінки. Процес формування професійної позиції базується на спрямованості особистості;
- індивідуально-психологічні особливості людини – поєднання різних структурно-функціональних компонентів психіки, які визначають індивідуальність, стиль діяльності,

поведінки і виявляються в якостях особистості;

- акмеологічні варіанти – внутрішні збудники, які обумовлюють потребу в саморозвитку, творчості та самовдосконалення [4].

Професійна компетентність учителя початкових класів – це система взаємопов'язаних сфер (мотиваційно-ціннісна, змістова, операційно-діяльнісна, особистісна та рефлексивна) [7].

Отже, ми можемо констатувати, що поняття професійної компетентності досить багатогранне. Воно розглядається як: сукупність знань і умінь, що визначають рівень професійної підготовки; низка навичок для виконання завдання; комплекс особистісних якостей; єдність теоретичної та практичної готовності до праці.

Формування професійної компетентності закладено в зміст освітньо-професійної програми спеціальності: «Початкова освіта» як складова галузевого стандарту вищої освіти. Цей процес включає оволодіння: змістовим і процесуальним компонентами педагогічної діяльності, знаннями логіки навчальних дисциплін; уміннями оперувати категоріями діалектики та основними поняттями, які утворюють концептуальний каркас педагогічної науки, перетворювати педагогічні теорії в метод пізнавальної діяльності; навички самоосвіти та підвищення рівня кваліфікації, ділового, міжособистісного та педагогічного спілкування; рефлексивними вміннями [11].

Якщо звернутися до Державних галузевих стандартів зі спеціальності «Початкова освіта», то як справедливо зазначає О. Митник: «У галузевий стандарт вищої педагогічної освіти не закладені знання, уміння, якості, якими має володіти вчитель-діяч, що, в свою чергу, гальмує процес формування конкурентноздатної особистості» [11, с.36].

Наряду з професійною компетентністю дослідники виділя-

ють професійно-фахову компетентність, музично-педагогічну компетентність, музичну компетентність тощо. Ми, у свою чергу, пропонуємо формувати «арт-терапевтичну компетентність» у вчителя початкової школи, що являє собою сукупність знань, умінь, навичок студентів, набутих у процесі навчання образотворчого мистецтва та сучасних арт-терапевтичних технологій; здатність орієнтуватися в сучасному художньо-естетичному просторі, готовність до використання молодших школярів до адаптації та співіснування в соціумі. Тому, належний рівень арт-терапевтичної компетентності стає невід'ємною складовою характеристики професійної діяльності педагога.

Реалії сучасності вимагають від майбутнього вчителя початкових класів бути інтелектуально та художньо-естетично розвинутим, соціально активним, застосовувати різноманітні педагогічні технології й засоби для здійснення найважливішої професійної функції – готувати молодших школярів до адаптації та співіснування в соціумі. Тому, належний рівень арт-терапевтичної компетентності стає невід'ємною складовою характеристики професійної діяльності педагога.

Отже, встановлено, що поняття «компетенція» та «компетентність» є системними, багатоконпонентними. Опрацювання наукових розвідок з питань педагогічної освіти дозволяє стверджувати, що компетенція – це об'єктивна категорія, суспільно визнаний рівень знань, умінь, навичок, ставлень тощо у певній сфері діяльності людини як абстрактного носія; а компетентність розглядається як показник професіоналізму, а також як здатність особистості ефективно здійснювати педагогічну діяльність, вирішувати педагогічні завдання.

Перспективами подальшого розгляду питання може бути визначення компонентів арт-терапевтичної компетентності вчителя початкової школи.

Література і джерела

1. Баркасі В. В. Формування професійної компетентності в майбутніх учителів іноземних мов: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «теорія і методика професійної освіти» / Вікторія Володимирівна Баркасі. – О., 2004. – 20 с.
2. Бібік Н. Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / Під заг. ред. О.В.Овчарук. – К.: «К.І.С.», 2004. – С. 47-53.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD.) / Укладач і головний редактор В.Т.Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. – 1736 с.
4. Гура О. І. Педагогіка вищої школи: вступ до спеціальності: Навч. посіб. для студентів ВНЗ / О.І.Гура. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 224 с.
5. Задорожна І.П. Компетентнісний підхід у сучасній системі мовної освіти / І.П.Задорожна // Вісник КНЛУ. – Вип. 14. – Київ, 2008. – С. 10-14.
6. Зимняя И.А. Ключевые компетентности как результативная целевая основа компетентностного подхода в образовании. Авторская версия. [Электронный ресурс] / И.А. Зимняя – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – 42 с. – Режим доступа: www.gc.edu.ru – Загол. з екрану. – Мова рос.
7. Калінін В. О. Формування професійної компетентності майбутнього вчителя іноземної мови засобами діалогу культур: дис... канд. пед. наук: 13.00.04 «теорія і методика професійної освіти» / В.О.Калінін. – Житомир, 2005. – 173с.
8. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / [під заг. ред. О. В. Овчарук]. – К.: «К.І.С.», 2004. – 112 с.
9. Мадзігон В. М. Якість системи освіти як чинник високого рівня професійних компетенцій маркетологів: [Електронний ресурс] / В.М.Мадзігон, М.В.Вачевський // Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/APE/2011_1/APE-2011-01/69-76.pdf – Загол. з екрану. – Мова укр.
10. Мельниченко Г.В. Педагогічні засади модульної технології навчання у формуванні професійної компетентності майбутніх учителів англійської мови: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «теорія і методика професійної освіти» / Г.В.Мельниченко. – О., 2004. – 20 с.
11. Митник О. Розвиток професійної компетентності сучасного вчителя: реалії і перспективи / О.Митник // Початкова школа. – 2009. – №11 (485). – С.35-37
12. Нестеренко Г.О. Інноваційні компетенції викладача вищої школи: нелінійний підхід: [Електронний ресурс] / Г.О.Нестеренко // Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2011_55/Gileya55/F34_doc.pdf – Загол. з екрану. – Мова укр.
13. Ничкало Н.Г. Науково-методичне забезпечення – ключова умова розвитку системи навчання / Нелля Григорівна Ничкало // Професійно-технічна освіта. – 2006. – № 2. – С.12-13
14. Соколова І.В. Професійна компетентність вчителя: проблема структури та змісту / І.В. Соколова // Неперервна професійна освіта: теорія і практика: Науково-методичний журнал. – 2004. – Випуск 1. – С. 8-16.
15. Хоружа Л.Л. Етична компетентність учителя як основа реалізації гуманістичної парадигми освіти / Людмила Леонідівна Хоружа // Шлях освіти. – 2003. – № 3. – С.27-33
16. Яциніна Н. О. Формування інформаційно-технологічної компетенції майбутнього вчителя у навчальному процесі педагогічного університету: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.09 «теорія навчання» / Наталія Олександрівна Яциніна; Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. – Харків, 2008. – 23 с.

Статья освещает проблемы компетентностного подхода в подготовке учителя начальной школы. Раскрыто содержание понятий «компетенция», «компетентность»; охарактеризована профессиональная компетентность учителя начальных классов; представлены компоненты профессиональной компетентности педагога.

Ключевые слова: компетентностный подход, компетентность, компетенция, учитель начальных классов.

The article deals with the problem of competence-based approach in the training of an elementary school teacher. Content analysis of the terms "competence", "competence", described professional competence of teachers of primary classes, are components of professional competence of teachers.

Keywords: competence approach, expertise, competence, primary school teacher.